

TILSHUNOSLIKDA TIL EKOLOGIYASI MUAMMOSINING O'RGANILISHI

Qo'ldashev Nizomiddin Ahmadaliyevich, Ph.D

Farg'ona davlat universiteti dotsenti filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Qayumova Munavvar Alisher qizi

Farg'ona davlat universiteti Lingvistika (o'zbek tili) 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada lingvoekologiyaning yangi yo'nalish sifatida vujudga kelishi, tilga ekologik yondashuvning o'ziga xos xususiyati, nutq madaniyati ekologiyasi, ekolingvistikaning turli sohalari uchun aniq terminologiyalarni ishlab chiqish masalalari, ona tilini, uning og'zaki boyligini, sofligini, sog'lig'ini saqlash; bu tilning yaxlitligi, uning xalq madaniyati va yer yarim shari bilan aloqasi haqidagi fan; bu so'z energiyasi, uning yaratuvchilik kuchi, biosfera bilan, tirik tabiat tili bilan munosabati haqidagi fan; bu, nihoyat, so'zning ma'naviy ma'nosi, shaxs bilan, xalq xarakteri va taqdiri bilan, yuksak ma'naviy sohalari bilan chuqur munosabatda bo'lish tushunchasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Lingvoekologiya, tilning jamiyatdagi nufuzini ko'tarish, ekologiya, nutq madaniyati, ekologik tilshunoslik, til ekologiyasi, intrlingvistik ekologiya, interlingvistik ekologiya, translingvistik ekologiya, nutq estetikasi.

Kirish

Kun sayin rivojlanib borayotgan davrda kishilar muloqot nutqida yot bo'lgan so'zlarni ko'p ishlatilayotganligi ta'kidlanmoqda. Bu esa o'zaro muloqotda bir qator qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Natijada zamonaviy tilshunoslikda ushbu masalalarni o'rganadigan yangi yo'nalish sifatida lingvoekologiya vujudga keldi. Lingvoekologiya ekologiya va lingvistika fanining o'zaro ta'siri natijasida shakllangan bo'lib, tildagi barcha (etnik, dialekt va boshqa) jarayonlarni saqlab qolishga qaratilgan til siyosati sanaladi. Lingvoekologiya, odatda, lingvistik xilma-xillikni huquqiy himoya qilish, til hosilalarining ijtimoiy vazifalarini kengaytirish, ona tili va, umuman, tilning jamiyatdagi nufuzini ko'tarish bo'yicha aniq chora-tadbirlarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar

Ekolingvistika- tilshunoslikdagi ijtimoiy, psixologik va falsafiy yo'nalishlar chorrahasida shakllangan tilshunoslik sohasidagi zamonaviy ilmiy yo'nalishlardan biri. Ekologik tilshunoslik inson yashashi va jamiyatining til sohasini o'rganishning yangi ilmiy yo'nalishi sifatida ham ekologiya, ham til taraqqiyoti uchun umumiy bo'lgan qonunlar, tamoyillar va qoidalarni aniqlash asosida shakllanadi va tilning rolini o'rganadi.

Mazkur sohada jahon tilshunosigiga ko'plab ilmiy ishlar amalga oshirilgan.

Bu soha bo'yicha taniqli olimlar A. Akishina, E.Begmatov, N.Mahmudov, S.Mo'minov, R.Rasulov, Q.Mo'ydinovlar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan.

Natijalar va muhokama

Tilga ekologik yondashuvning o'ziga xos xususiyati til rivojlanishining muayyan davrida barcha til jarayonlarini me'yorga solishning asosiy tamoyili hisoblanadi. Bu esa ijobiylik, beparvolik,

qadriyatlar, qadriyatlarga qarshilik bilan bog‘liq...”. Lingvoekologik yondashuv tamoyillariga amal qilish, birinchi navbatda, adabiy tilni asrab-avaylash, “madaniyatning bu quroliga” ehtiyotkor munosabatda bo‘lish, so‘zlashuv tili va sleng ko‘rinishidagi buzilishlardan asrashni nazarda tutadi. Sof nutq – adabiy tilga yot til elementlari bo‘lmagan nutqdir. “Nutq sofligi, birinchidan, adabiy birliklarning, ikkinchidan esa, adabiy bo‘lmagan til elementlarining stilistik jihatdan o‘rinli ishlatilishini nazarda tutadi...” [7, 20].

Lingvoekologiyaning asosiy tushunchalaridan biri buzilish (degradatsiya) va tiklanish (reabilitatsiya)dir. Bu kategoriya til buzilishining xavfli alomatlarini tadqiq etish, ularga qarshilik ko‘rsatish, til sofligini saqlanib qolish uchun shart-sharoit yaratish, barqaror rivojlanishiga ko‘maklashish va til jozibadorligini saqlashni nazarda tutadi. Barqaror rivojlanishda, hozirgi va kelgusi avlodlar talab-ehtiyojlarining qondirilishiga xavf tug‘dirmaydigan rivojlanish tushuniladi.

Lingvoekologik tadqiqotlarning yanada istiqbolli yo‘nalishlaridan biri sifatida lingvistik rang-baranglik (sabablar, oqibatlar, funksiyalar va shakllar) ni e’tirof etish mumkin. Biologik va lingvistik sohalardagi xilma-xillik o‘rtasida o‘xshash jihatlar mavjud. Bu yo‘qolib ketayotgan kichik tillarni saqlab qolish, til strukturasi ekologik va noekologik elementlarini qidirish, ona tili imkoniyatlarini kengaytirish kabilar bilan izohlanadi. Tilda termini noo‘rin qo‘llash nutqning qashshoqlanishiga olib keladi.

"Ekologiya" atamasi odatda tabiiy ilmiy ma'noda qo‘llaniladi: biosfera haqidagi fan sifatida, insonning tabiat bilan, u yashaydigan uy bilan o‘zaro ta'siri. Ammo XX asrning 70-yillari oxiridan boshlab madaniyat ekologiyasi muammosi jurnal va gazeta jurnalistikasida tobora ko‘proq paydo bo‘ldi va asta-sekin chuqurroq mazmun kasb etib, bilimlarning gumanitar sohasi atamasiga aylandi. . Ekologiya tirik organizmlarning bir-biri bilan o‘zaro ta'sirini o‘rganganidek, til ekologiyasi ham tillarning bir-biriga ta'sirini va ularning tashqi omillar bilan o‘zaro ta'sirini o‘rganadi. Tabiatdagi ekologik muammolar odamlarning sog‘lig‘ini yomonlashtirishi, tilning ekologiyasi bilan bog‘liq muammolar bu til ona tili bo‘lgan odamning tanazzulga uchrashiga olib kelishi mumkin Ushbu muammoni hal qilish bizga so‘z haqida allaqachon olingan bilimlarni dolzarblashtirish, yangilarini shakllantirish va zamonaviy jamiyat nutq madaniyati holatini tahlil qilish va baholash, unda sodir bo‘layotgan ba'zi xavfli jarayonlarni aniqlash imkonini beradi. Shunday qilib, rus tilini yaxshi bilish, to‘g‘ri nutq muhim bo‘lgan va bo‘ladi.

Hozirgi vaqtda yangi yo‘nalish shakllanmoqda - bu nutq madaniyati ekologiyasi.

Nutq madaniyati - bu adabiy til me'yorlariga mos keladigan, muayyan vaziyatga mos keladigan nutq. Nutq madaniyati odamlarning nutqiga e'tibor berishini nazarda tutadi. Nutq madaniyatiga e'tibor bermaslik, turli ijtimoiy va kasbiy guruhlariga mansub ko‘plab odamlarning nutqi ustidan nazoratni yo‘qotishi nutq madaniyatining inqirozidir [8].

Inson ma'lum bir lisoniy muhitda yashaydi va ishlaydi, harakat qiladi va boshqa odamlar bilan muloqot qiladi. Til har qanday insoniyat jamiyati, ma'lum bir millat va har bir shaxsning yashash joyidir.

Alvin Fil birinchi bo‘lib ekolingvistikaning turli sohalari uchun aniq terminologiyani ishlab chiqdi. Hammasi bo‘lib u uchta yo‘nalishni aniqladi:

Ekologik tilshunoslik – ekologiya va tilshunoslikni o‘zida birlashtirgan barcha tadqiqot sohalari uchun umumiy atama;

Til ekologiyasi - tillarning o‘zaro ta'sirini o‘rganadi (til xilma-xilligini saqlash uchun);

Ekologiya tilshunosligi ekologiyaning atama va tamoyillarini tilga o‘tkazadi (masalan, ekotizim

tushunchasi);

Lingvistik (lingvistik) ekologiya til va “ekologik” masalalar o’rtasidagi munosabatni o’rganadi.

Hozirgi vaqtda til ekologiyasining uchta jihati mavjud:

1. Intralingvistik (nutq madaniyati, stilistika, ritorika bilan bog’liq va nutqning to’g’riligi, ravshanligi, izchilligi, ekspressivligi va boshqa kommunikativ xususiyatlarining buzilishini o’rganishni o’z ichiga oladi).
2. Interlingvistik (alohida etnik tilning yashash joyi sifatida ko’p tillilik va tillarning yo’qolishi muammosi, shuning uchun Yerdagi til xilma-xilligining kamayishi bilan bog’liq).
3. Translingvistik (badiiy adabiyotda, folklorda, publitsistikada boshqa madaniyatga mansub boshqa til kontekstida va vositalarida bir til, bir madaniyatning birliklari, vositalari, voqeligidan foydalanish bilan bog’liq).. [6].

Zamonaviy jamiyatdagi nutq vaziyati odamlarning milliy tili va madaniyatining umumiy holatini belgilaydi. Til ekologiyasi til nima ekanligini, unga nima ta’sir qilishini va nimaga olib kelishini ko’rib chiqadi. Hamma o’zgarishlar ham zararli emas. Vaqt o’tishi bilan til o’zgarishlarga uchraydi. Har qanday zamonaviy tirik til bir necha asrlar oldin bo’lganidan farq qiladi. Til ekologiyasining vazifalari tilni har qanday ta’sirdan yopish emas, balki yangi va foydali narsalarni kiritish bilan birga uning o’ziga xosligini saqlab qolishdir.

Ona tilini, uning og’zaki boyligini, sofligini, sog’lig’ini saqlash; bu tilning yaxlitligi, uning xalq madaniyati va yer yarim shari bilan aloqasi haqidagi fan; bu so’z energiyasi, uning yaratuvchilik kuchi, biosfera bilan, tirik tabiat tili bilan munosabati haqidagi fan; bu, nihoyat, so’zning ma’naviy ma’nosi, shaxs bilan, xalq xarakteri va taqdiri bilan, yuksak ma’naviy sohalar bilan chuqur munosabatda bo’lish tushunchasidir.

Til ekologiyasining predmetlari tafakkur madaniyati va nutqiy xulq-atvor, lisoniy didni tarbiyalash, adabiy tilni himoya qilish va «takomillashtirish», uni boyitish va takomillashtirish yo’llari va vositalarini belgilash, nutq estetikasidir.

Nutq, og’zaki muloqot madaniyati masalalariga ekologik yondashuv milliy til an’analariga mas’uliyat bilan munosabatda bo’lishni, ona tiliga samarali muhabbatni tarbiyalashni, uning o’tmishi, buguni va kelajagi haqida qayg’urishni nazarda tutadi. Bularning barchasi nutq madaniyatining ekologik jihatining mohiyatini tashkil etadi.

Muayyan tilning rivojlanishi va holati uning tashuvchisi bo’lgan xalqning iqtisodiy, madaniy va siyosiy ahvoli bilan uzviy bog’liqdir. Zamonaga mos ravishda barcha tez til o’zgarishlari ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy o’zgarishlar tufayli yuzaga keladi, ularning tezligi lingvistik kataklizmlar taassurotini keltirib chiqaradi. Bu holat ko’pchilik, jumladan, tilshunoslar uchun o’zbek adabiy tilining korrupsiyasi, yemirilishi, yemirilishi, inqirozi, tanazzulga uchrashi haqida gapirishga va uni saqlab qolish va qutqarish masalasini ko’tarishga asos beradi

Tilning ekologik muammolari bir qancha omillar asosida yuzaga keladi. Bu nafaqat urushlar yoki boshqa narsalar ijtimoiy muammolar, balki tashqi ko’rinishi ham kundalik hayot ular tegishli bo’lmagan xorijiy so’zlar. Bu bir nechta tillarni bilish yomonligi haqida emas. Muammo shundaki, xorijiy so’zlar noto’g’ri va savodsiz holda qo’llaniladi. Ko’pincha rus harflari bilan yozilgan xorijiy tildagi do’konlarning nomlarini ko’rishingiz mumkin. Yoki so’zning bir qismi bir tilda, ikkinchi qismi esa boshqa tilda yozilsa. Keyin bunday so’zlar kundalik nutqqa va hatto adabiyotga o’tadi. Ommaviy axborot vositalarida ular juda ko’p. Bu jarayon til muhitining ifloslanishi deb ataladi. Bunday so’zlar ko’p bo’lsa, ular allaqachon begonalar emas, balki

o‘zlarinikidek qabul qilinadi. Internetdagi muloqot ham nutqqa salbiy ta'sir qiladi, bir nechta harflargacha bo‘lgan so‘zlar paydo bo‘ladi, tinish belgilari ko‘pincha umuman o‘tkazib yuboriladi, shuningdek grammatika va sintaksis. Ijtimoiy tarmoq jumalari bir bo‘g‘inli va bir nechta so‘zlardan iborat. Internetda bunday til bilan ishlashni tartibga solish qiyin.

Xulosa

Tilning normal ekologiyasini saqlashning ahamiyati shundan iboratki, til insonning tafakkuri va madaniyatini shakllantiradi, shaxslararo munosabatlarni belgilaydi. Nutq sofligini saqlash milliy o‘zlikni anglash darajasini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nechiporenko V.F. Biolingvistika o‘z rivojlanishida (Xotira, fikrlash, til va nutq tizimining biolingvistik asoslari). Moskva: MGPI, 1984 .-- 124 p.
2. Nechiporenko V.F. Ekolingvistikaning lingvofalsafiy asoslari. - Kaluga: Rossiya Jurnalistlar uyushmasining Kaluga mintaqaviy tashkiloti, 1998.210 p.
3. Haugen E. Til ekologiyasi. Einar Haugenning insholari. - Stenford: Stenford universiteti nashriyoti, 1972.
4. Haugen E. Til ekologiyasi. In: Fill A., Myhlhdusler P. The Ecolingvisics Reader. Til, ekologiya va atrof-muhit. London, Nyu-York, 2001 yil.
5. Ivanova E.V. Kommunikativ tilshunoslik va stilistikaning pragmatik jihati: ilmiy ishlar to‘plami / Otv. Ed. N. B. Popova. - Chelyabinsk: IIUMC "Ta'lim" nashriyoti, 2007. - 41-47-betlar.
6. Ivanova E. V. Ekologik tilshunoslik va atrof-muhit muammolarini tavsiflashda metafora roli,
7. Qo‘ldashev N. Ekolingvistika: O‘zbek tilida til va nutq sofligining lingvokulturologik tadqiqi: Fil.f.b.f.d.(PhD) Farg‘ona 2021.
8. Мўминов С.М. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари: Филол. фан. д-ри. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2000.
9. Маматқулов А.Л. Француз тилида “нуткий хушёрлик” – социолингвистик ҳодиса сифатида: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Самарқанд, 2012.
10. Қўлдашев, Н. А. ТИЛ ҲОДИСАЛАРИГА ЭКОЛОГИК ЁНДАШУВ. УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА Учредители: Общество с ограниченной ответственностью Коллоквиум,(2), 22-24.
11. Kuldashv, N., Parviz, A., & Avazbek, D. (2022). Fazli Namangani's "Majmuai Shoiron" Review Zullisonayn Issue. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 6, 429-433.
12. Ahmadaliyevich, Q. L. N. (2022). O ‘ZBEK SHEVASHUNOSLIGIDA BAG ‘DOD TUMANI SHEVASINING LEKSIK XUSUSIYATLARINI O ‘RGANILISHI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(9), 134-136.
13. Kuldashv, N. A. (2020). Agnonym Differences In Names. *The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research*, 2(11), 164-168.
14. Quldashv, N. (2020). NUTQIY MUKAMMALLIK VA NUTQIY JINOYAT. *TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTLARI ILMIY-NAZ ARIY*

JURNALI.

15. Quldashev, N. (2020). ЭКОЛОГИК ЛИНГВИСТИКА ФАНЛАРАРО ИЛИМ-ФАН СИФАТИДА: МАНБА ВА ДИНАМИКА. *FarDU. ILMIY XABARLAR-HAUCHNIIY VESTNIK. FERGU.*
16. Quldashev, N. (2020). LINGVOEKOLOGIYA: TIL VA NUTQ SOFLIGINING NAZARIY MASALALARI. *TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTLARI ILMIY-NAZARIY JURNALI.*
17. Nizomiddin, Q. L., & Jamshidbek, S. (2022). NEKRONIMLAR-TOPONIMIK OBEKTLAR. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 325-329.
18. Zokirov, M., & Isomiddinov, F. (2020, December). About the holes of language language dictionary. In *Конференции.*
19. Turdaliyevich, Z. M. (2022). To the Question of the Study of Arabisms in the Persian Language. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 566-570.
20. Turdaliyevich, Z. M. (2022). About Grammatical or Morph syntactic Interference. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 4, 768-773.
21. Ismoil, H., Mukhtorali, Z., Jumaboy, J., & Parviz, A. (2022). WORD FORMATION FROM THE TAJIK BORROWINGS. *Modern Journal of Social Sciences and Humanities*, 5, 71-76.
22. Turdaliyevich, Z. M. (2022). Analysis of Phraseological Units in Tohir Malik's Novel "Talvasa". *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 6, 364-368.
23. Zokirov, M. T., & Dadabayeva, S. S. (2020). ABOUT THE ROLE OF LANGUAGES CONTACTS IN THE DEVELOPMENT OF LANGUAGES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 687-691.
24. Zokirov, M., & Isomiddinov, F. (2020, December). About the holes of language language dictionary. In *Конференции.*
25. Зокиров, М. Т. (2017). ТИЛШУНОСЛИК ВА ТАРИХ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (4-2), 45-49.
26. Зокиров, М. Т. (2015). Об общей характеристике билингвизма. *Учёный XXI века*, (7-8 (8-9)), 24-27.
27. Turdaliyevich, Z. M. (2022). YOZUVNING KELIB CHIQISH TARIXI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(9), 56-62.
28. Turdaliyevich, Z. M., & Muzaffar, M. (2022). INGLIZ TILIDAGI REKLAMA MATNLARIDA ANTROPONIMLAR QO 'LLANISHI XUSUSIDA. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(8), 121-124.
29. Turdaliyevich, Z. M. (2022). BADIY NUTQ USLUBINING TARAQQIYOTI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 681-685